

Філософські вектори становлення і розвитку екологічної культури сьогодення

Роботу виконано на кафедрі культурології та менеджменту соціокультурної діяльності ВНУ ім. Лесі Українки

У статті здійснено аналіз становлення та розвитку екологічної культури як процесу і результату формування екологічної свідомості особистості, що відображає нерозривну єдність між сукупністю знань, норм, уявлень про природу, емоційно-почуттєвого й ціннісного ставлення до неї та відповідних умінь, навичок, потреб взаємодії і правил поведінки людини в навколишньому світі.

Ключові слова: екологічна свідомість, ноосферна свідомість, екологічна культура.

Сулацкова О. Ф. Философские векторы становления и развития экологической культуры современности. В статье проведен анализ становления и развития экологической культуры как процесса и результата становления экологического сознания личности, что отображает неразрывное единство между совокупностью знаний, норм, представлений о природе, эмоционально-чувственного и ценностного отношения к ней и соответственных умений, навыков, потребностей взаимодействия и правил поведения в окружающем мире.

Ключевые слова: экологическое сознание, ноосферное сознание, экологическая культура.

Sulatskova O. F. Philosophical Vectors of Formation and Development of Ecological Culture of the Present. In article the analysis of formation and development of ecological culture, as process and result of formation of ecological consciousness of the person that displays not broken off unity between set of knowledge, norms, representations about the nature, the emotionally-sensual and valuable relation to it and respective abilities, skills, needs of interaction and behavior rules in world around is carried out.

Key words: ecological consciousness, noosphere consciousness, ecological culture.

Постановка наукової проблеми та її значення. Гострота й актуальність сучасної екологічної ситуації, необхідність її подолання потребує більш високої екологічної культури особистості. Сьогодні ні в кого не викликає сумніву той факт, що використання людиною природи, перетворення її у власних інтересах, а також наслідки такої діяльності належать до основних проблем сучасності.

Екологічна культура – це такий напрям людської діяльності та мислення, від якого істотно залежать нормальне існування сучасної цивілізації, її сталий розвиток у майбутньому. Екологічна культура має давню історію, вона є атрибутивною, тобто органічною складовою частиною людського життя із часів його виникнення. Водночас вона – феномен ХХІ ст., коли людство дедалі більше усвідомлює потребу перевлаштування свого життя задля того, щоб воно стало безпечним, здоровим, радісним, щоб екологічна культура кожного зокрема й всіх разом стала імперативом.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. У вітчизняному контексті теоретичний аналіз проблем становлення екологічного мислення та екологічної культури набув особливої актуальності після чорнобильських подій. На пострадянському просторі до екологічної проблематики, зокрема екологізації молодіжної свідомості, формування інвайронментальних цінностей та установок сучасного студентства тощо, звертаються такі вчені, як В. Бакіров (аналіз ціннісної свідомості населення України), С. Баньковська (дослідження системи «суспільство–людина–природа», проблем екологізації масової свідомості), Т. Дрідзе (розробка основних положень соціологічної концепції екоантропоцентризму), Н. Костенко (аналіз інформаційних каналів екологічної культури в українському суспільстві), А. Ручка (аналіз ціннісних засад екологічної культури), М. Саппа (вивчення проблеми соціоекологічних комунікацій, зокрема проблеми соціального діалогу в екологічному конфлікті), Ю. Саєнко (аналіз соціально-психологічних наслідків Чорнобиля), Л. Сокурянська (вивчення ціннісної свідомості студентської молоді), О. Стегній (дослідження процесу інституалізації екологічних інтересів у суспільстві соціогенних ризиків, аналіз розвитку екологічного руху в Україні та ін.).

Мета статті – дослідити філософські вектори становлення та розвитку екологічної культури сьогодення.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Для виявлення головних тенденцій формування екологічної культури ХХІ ст. потрібно здійснити аналіз семантики цього поняття, варіанти якого пропонуються в сучасній літературі. Спочатку термін означав частину, сегмент єдиного феномену природи, який відображав певний вид соціальних відносин між суспільством і природою, поряд з іншими культурними формами — політичною, правовою, моральною тощо. Екологічна культура тлумачиться як специфічна для людини форма її зв'язку з природою [10, 5]; специфічний інструмент організації ноосфери [17, 57]; міра розвитку свободи соціального суб'єкта в процесі матеріально-практичного й духовно-теоретичного освоєння природи, підтримка її цілісності через посередництво пізнання, перетворення та управління суспільною діяльністю [9, 50]; новий стан загальнолюдської культури, базу якого складають універсальні духовні цінності, екологічні й моральні імперативи [1, 12]; сукупність матеріальних і духовних цінностей, а також способів людської діяльності, яка зумовлює відповідність соціокультурного процесу збереженню природного середовища [6, 24]; як факт за умови, коли наука, технологія, релігія, філософія, астрологія, література, мистецтво – усі разом створюють образ життя людини. Здійснюючи через нього взаємодію з істинним Світом, Людина забезпечує собі нормальні умови, які можна розглядати як вищу форму прилаштування. Це й буде означати появу на планеті Земля нової людини – людини екологічної [8].

Ю. Хотунцев пропонує такий структурний зріз феномену екологічної культури. На його думку, він уключає в себе екологічні знання, розуміння того, що природа є джерелом життя й краси, багатства морально-естетичних почуттів і переживань, які народжуються внаслідок спілкування з природою, відповідальності за її збереження, здатності зіставляти будь-який вид діяльності з охороною навколишнього середовища та здоров'я людини, глибоку зацікавленість у природоохоронній діяльності й розумне її здійснення [19]; М. Реймерс у словнику-довіднику «Природокористування» розшифровує зміст поняття «екологічна культура» як етап та складову частину розвитку загальносвітової культури, яка характеризується гострим, глибоким і всезагальним усвідомленням насущної важливості екологічної проблеми в житті майбутнього розвитку людства [13, 259].

За І. Ремізовим, термін «екологічна культура» близький за змістом до терміна «екологічна сфера суспільства», який він використовує для позначення системи діалектично взаємопов'язаних елементів економічної діяльності, екологічних відносин, екологічної форми суспільної свідомості, екологічних суб'єктів, спеціалізованих управлінських структур і спеціалізованої матеріально-технічної бази [14, 6].

Л. Юрченко вважає, що екологічна культура відіграє роль оптимізувального фактору взаємодії людини й природи, перепони екологічній катастрофі на планеті [21, 16].

На думку В. Крисаченка, екологічна культура – це такий напрям людської діяльності та мислення, від якого значною мірою залежить нормальне існування сучасної цивілізації, її сталий розвиток у майбутньому [3, 9].

М. Тарасенко інтерпретує екологічну культуру як своєрідний світоглядний «образ світу», в якому відображено такий стан соціально-природних залежностей, що характеризує їх гармонійну єдність, раціональне освоєння людиною природної та соціальної дійсності й утвердження в цьому процесі своєї власної індивідуальності та самобутності. Екологічна культура, на його думку, охоплює визначений зріз суспільно виробленого способу самореалізації людини в природі, культурні традиції, життєвий досвід, моральні почуття й моральну оцінку ставлення людини до навколишнього середовища [18, 232].

Як бачимо, розглядаючи феномен екологічної культури, дослідники, зосереджуючи свою увагу на різних аспектах цього явища, не однаково трактують це поняття.

Отже, екологічна культура посідає одне з вагомих місць серед різноманітних форм культури. Вона звернена до двох світів – природного довкілля і внутрішнього світу людини. Німецький філософ Г. Йонас, розглядаючи місце людини в природному світі крізь призму відповідальності, визначав неможливість відокремлення сфери людського від сфери природного: «Людський інтерес у його найвищому розумінні збігається з інтересом інших живих істот, які утворюють його світ-помеш-

кання» [2, 206]. На його думку, автентично людська позиція полягає в тому, «щоб визнавати за природою її власну гідність, яка протистоїть сваволі нашої могутності. Породжені нею, ми маємо обов'язок щодо всієї сукупності створінь природи, і обов'язок щодо нашого власного буття є тільки найвищою вершиною серед усіх інших обов'язків [2, 206–207]. Екологічна культура спрямована на створення бажаного устрою в природі і на виховання високих гуманістичних смисложиттєвих цінностей та орієнтирів у людському житті.

Екологічна культура, на думку К.-М. Маєр-Абіха, повинна ґрунтуватися на такій установці: «...ніщо більше не повинно існувати задля іншого: ані частини, ані живі істоти задля людей, ані стихії життя тільки задля живих істот. Усі вони мають власну самоцінність у природному універсамі, задля самих себе варті того, щоб у своїй діяльності на них зважали ті, кому розум, дарований природою, дає можливість вглядіти цю самоцінність. У цьому колі вже не тільки співіснування з іншими людьми й іншими істотами є мірою нашої людської самобутності, а й увесь спільно світ. Не людина є мірою усіх речей, а все, що існує з нами, є мірою нашої людяності» [7, 95–96].

Поняття «екологічна культура» органічно пов'язане з поняттями «екологічна свідомість», «ноосферна свідомість». Зв'язок цей відображає діалектичну залежність рівня екологічної культури та якості екологічної свідомості суспільства (особистості) від міри відповідальності за стан середовища проживання, збереження його продуктивності сьогодні й у майбутньому.

В «Екологічному енциклопедичному словнику» поняття «екологічна свідомість» визначається як «рівень розуміння індивідом, усім суспільством прямого зв'язку людини з природою, потреби дотримання законів біосфери, збереження природного середовища проживання організмів в обсязі, достатньому для забезпечення стійкості навколишнього середовища, залежності здоров'я та благополуччя людей від стійкого становища навколишнього середовища, сукупності організмів і використання всього цього в практичній діяльності» [20, 564].

Екологічна свідомість є результатом становлення екологічного мислення, яке могло сформуватися лише в середині ХХ ст., коли інструментальними методами виявлено глобальні зміни в навколишньому середовищі. Екологічне мислення – це ступінь людського пізнання, на якому усвідомлення об'єктивної дійсності, прямих та опосередкованих наслідків для навколишнього середовища власних дій і способу життя змушують людину змінити свої дії та спосіб життя таким чином, щоб наслідки деформації довкілля були мінімальними чи взагалі унеможливлені.

Глибокий аналіз процесу становлення ноосферної свідомості людства зробив Г. Смирнов. Усвідомлення феномену ноосфери він вважає суб'єктивним станом мільярдів людей, які мають різні рівні інтелектуального й духовного розвитку, але живуть в єдиному планетарному середовищі та підкоряються законам його розвитку. Ядром ноосферної свідомості є система ноосферних знань, які системно включають у себе як органічну концептуальну єдність гуманітарні, екологічні, природничо-наукові та технічні аспекти [16, 231].

Н. Кужаєва вважає ноосферну екологічну свідомість інтегративною властивістю особистості, яка ґрунтується на ноосферизмі, використовує синергетичний підхід, характеризується високим рівнем мотиваційної активності, усвідомлює культуру як фактор, що підтримує внутрішній контроль над проявами агресії і соціуму, і конкретної людини в навколишньому середовищі [5, 56].

Як бачимо, становлення екологічної культури виражає зацікавленість суспільства в збереженні та розгортанні природного світу у всій його різноманітності, в узгодженні соціальних потреб із можливостями природи. Вона сприяє подоланню утилітарного-прагматичного ставлення до навколишнього природного середовища, зняттю традиційних антропоцентристських світоглядних установок, зрештою подоланню глобальної екологічної кризи. Екологічна культура сприяє як гармонізації відносин суспільства і природи, і формуванню нового типу особистості. Вона є чимось вторинним для існування людини: становить його функціональну основу, уможливаючи ефективне природо-користування.

Ефективною екологічна культура є тільки тоді, коли опирається на систему цінностей. На жаль, ролі цінностей у формуванні екологічної культури не приділяється достатньої уваги. Адже всім зрозуміло, що свою діяльність людина будує відповідно до власних цінностей. Наше емоційне ставлення до явищ зовнішнього світу, їхня оцінка здійснюється в практичному світі. Наша свідомість не цікавиться, чим є предмет сам по собі, для неї важливо лише те, яке значення він має для нас, у чому його цінність. Будь-яка діяльність передбачає усвідомлення життєвого смислу цієї діяльності,

того, задля чого вона здійснюється. Без усвідомлення людиною змісту цінностей, якими вона керується, неможливо визначити цілі її діяльності. Цінності є соціально-значимими орієнтирами діяльності. Саме через культурні цінності людина задовольняє свої потреби. Отже, цінності становлять фундамент культури, зокрема й екологічної. У кінцевому підсумку, як зазначають В. Крисаченко та М. Хилько, «культура постає як історично усталені форми діяльності та її наслідки (продукти), котрі є смислосназначимими для людини, мають ціннісну вартість» [4, 212]. Таким чином, перед сучасним суспільством стоїть завдання сформувати установки на екологічно правильну поведінку, яка можлива лише за наявності певних цінностей і потреб як стимулів до дії.

Загалом поняття екологічної культури в сучасному її розумінні акцентує увагу людини як сапієнтної істоти на відповідальне ставлення до природи, а отже, й до соціуму, і до себе особисто. Природа розглядається як рівноправний партнер взаємодії, а поняття «екологічна культура» як складник загальної культури людства: вона чітко фіксується на соціальному, груповому й особистісному рівнях.

Нема сумнівів у тому, що екологічна культура – суть окремішня галузь людської духовності, пізнання та практики, яка визначає характер та способи відносин людини з біосферою. Ось чому слід виокремити такі три складники цього поняття, як екологічні знання, екологічні переконання та екологічна діяльність. Поєднання, узгодженість цих трьох компонентів (освітнянського, світоглядного і діяльнісного) визначає формування екологічної культури особистості, від рівня якого багато в чому будуть залежати розв'язання глобальної екологічної кризи, забезпечення виживання та поступу людства [11, 159].

В історії розвитку людського суспільства спостерігається постійна зміна різних типів відносин людини з природою. Ці відносини були зумовлені й ґрунтувалися на певному архетипі сприйняття людиною природного середовища. Для кожної історичної епохи властивий свій архетип сприйняття природи, адже ніхто й ніколи не сприймає чисту позаісторичну природу. На ній завжди лежить густий шар інтуїції певної епохи. Епоха індустріалізму породила небачену за своїми масштабами глобальну екологічну кризу. Тому мова має йти про утвердження нового архетипу сприйняття природного оточення – розгляду природи як найважливішої цінності, що потрібна людині не лише як матеріал – сировина, а й як «щось ні людиною і ніким не створене, споконвічне, нерукотворне» [11, 159].

Оптимізація відносин суспільства й природи (включаючи забезпеченість еквівалентного обміну речовини з природою) неможливі не лише без відповідного технологічного забезпечення, а й без високого рівня екологічних знань і відповідної поведінки, тобто без належної екологічної культури як особливої специфічної і, певно, найістотнішої форми культури в цілому [11, 159].

Екологічна культура може бути визначена як певна програма, опредмечена в діяльності, на основі якої суб'єкт природокористування будує свій історично конкретний процес взаємодії з природою. Екологічна культура, звернена до двох світів – природного довкілля і внутрішнього світу людини. Своїми цілями вона спрямована на створення бажаного устрою чи ладу в природі, і на виховання високих гуманістичних смисложиттєвих цінностей та орієнтирів у людському житті. За своєю суттю екологічна культура є своєрідним «кодексом поведінки», що лежить в основі екологічної діяльності. Вона включає в себе певний зріз суспільно виробленого способу самореалізації людини в природі, культурних традицій, життєвого досвіду, моральних почуттів та моральної оцінки ставлення до природи. Структурними елементами екологічної культури є сукупність знань, норм, стереотипів та правил поведінки людини в навколишньому природному світі [11, 160].

У широкому розумінні екологічна культура є невід'ємною частиною світової культури й заснована на позитивному соціально-економічному досвіді відносин «людина–природа», які виділились унаслідок загострення екологічних обставин; у вузькому ж аспекті слід розглядати екологічну культуру особистості, яка включає такі складники: оволодіння необхідною науково-екологічною базою знань; засвоєння відповідних норм поведінки; розвиток морально-естетичних почуттів; участь у природоохоронній діяльності [12, 53].

До функцій екологічної культури можна віднести: виховну (формування певних стереотипів поведінки щодо природи й окремих індивідів, і суспільства загалом; прогностичну (створення можливості передбачення наслідків людської діяльності, результатів перетворення природи), регулятивну (управління ставленням суспільства до природи в процесі господарської діяльності).

Але головна функція екологічної культури виражається в її меті – організації відносин суспільства та природи таким чином, щоб було враховано практичні потреби суспільства та «прагнення природи» до підтримки стабільності власного нормального стану, і тим самим збереження умов для існування та розвитку людства [15, 115–114].

На наш погляд, екологічна культура – це і процес, і результат формування екологічної свідомості особистості, що відображає нерозривну єдність між сукупністю знань, норм, уявлень про природу, емоційно-почуттєвого й ціннісного ставлення до неї і відповідних умінь, навичок, потреб взаємодії та правил поведінки людини в навколишньому світі. У зв'язку із цим екологічна культура визначається як специфічно людський спосіб адаптації в біосфері, важлива передумова гармонізації відносин людини та її природного оточення. Екологічна культура стає неодмінною в аспекті адекватного осмислення наукової картини світу і перспектив розвитку людства.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Отже, розв'язати проблеми оптимального управління сучасною екологічною ситуацією можна тільки на основі нових філософсько-світоглядних засад ставлення до природи завдяки організації гармонійної взаємодії суспільства й природи. Тому формування високого рівня екологічної свідомості й екологічної культури є неодмінною умовою вирішення екологічних проблем людства і, відповідно, подальшого розвитку сучасної цивілізації.

Список використаної літератури

1. Игнатова В. А. Интегрирование учебных курсов как средство формирования экологической культуры учащихся : автореф. дис. ... д-ра пед. наук / Игнатова В. А. – Тюмень, 1995. – 28 с.
2. Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації / Г. Йонас ; пер. з нім., прим. та післямова А. Єрмоленка. – К. : Лібра, 2001. – 399 с.
3. Крисаченко В. С. Екологічна культура: теорія і практика / В. С. Крисаченко. – К. : Заповіт, 1996. – 352 с.
4. Крисаченко В. С. Екологія. Культура. Політика: Концептуальні засади сучасного розвитку / В. С. Крисаченко, М. І. Хилько. – К. : Знання, 2001. – 598 с.
5. Кужаева Н. Модернизация высшего экологического образования в обществе риска / Н. Кужаева // Alma mater. – 2003. – № 6. – С. 56.
6. Лось В. А. Экологические ориентиры выхода цивилизации на уровень устойчивого развития / В. А. Лось // Актуальные проблемы социальной философии. – М. : [б. и.], 1998. – С. 51–87.
7. Маєр-Абіх К. М. Повстання на захист природи. Від доквілля до спільного світу / К. М. Маєр-Абіх ; пер. з нім., післямова, прим. А. Єрмоленка. – К. : Лібра, 2004. – 196 с.
8. Мажжерин В. Человек экологический / В. Мажжерин // Зеркало недели. – 2001. – 23 авг. – 1 сент.
9. Маслеев А. Г. Экологическая культура как фактор развития ноосферы / А. Г. Маслеев // Экологическое сознание взаимосвязи общества и природы. – Иваново : [б. и.], 1984. – С. 50.
10. Межуев В. М. Культура и история / В. М. Межуев. – М. : Политиздат, 1977. – 199 с.
11. Науменко Г. Г. Екологічна культура та її філософські виміри / Г. Г. Науменко // Вісн. СевНТУ. Вип. 103 : Філософія : зб. наук. пр. – Севастополь : Вид-во СевНТУ, 2010. – С. 160.
12. Павленко І. Зміст і сутність екологічної культури учнівської молоді / І. Павленко // Вісн. Львів. ун-ту. Серія педагогічна. – 2003. – Вип. 17. – С. 50–54.
13. Реймерс Н. Ф. Природопользование : словарь-справочник / Н. Ф. Реймерс. – М. : Мысль, 1990. – 637 с.
14. Ремизов И. Н. Экологическая сфера общества: современные тенденции и перспективы развития / И. Н. Ремизов. – Краснодар : [б. и.], 1999. – С. 6–9.
15. Салтовський О. І. Основи соціоекології / О. І. Салтовський. – К. : [б. в.], 1997. – С. 114–115.
16. Смирнов Г. Г. Становление системности категориального аппарата ноосферной философии / Г. Г. Смирнов // Ноосферная идея и будущее России. – Иваново : [б. и.], 1998. – 368 с.
17. Солдаткина И. Ю. Экологическая культура как условие становления ноосферы / И. Ю. Солдаткина // Экологическое сознание во взаимодействии общества и природы. – Иваново : [б. и.], 1984. – С. 57.
18. Тарасенко Н. Ф. Природа, технология, культура: философско-мировоззренческий анализ / Н. Ф. Тарасенко. – Киев : [б. и.], 1985. – С. 232.
19. Хотунцев Ю. А. Пути формирования экологической культуры школьника / Ю. А. Хотунцев // Стандарты и мониторинг в образовании. – 2001. – № 6. – С. 55–58.
20. Экологический энциклопедический словарь. – М. : Изд. дом «Ноосфера», 1999. – С. 732.
21. Юрченко Л. І. Екологічна культура в контексті екологічної безпеки / Л. І. Юрченко. – К. : ПАРАПАН, 2008. – 296 с.

Статтю подано до редколегії
28.08.2012 р.